

De 'witte mobilisatie' in België als *moral crusade*

De vervlechting van emotie en politiek¹

Marc Hooghe

1 Inleiding

De afgelopen twee jaar werd het Belgisch politiek systeem geconfronteerd met een van de zwaarste crisissen uit de naoorlogse geschiedenis. De ontvoering van en de moord op vijf jonge meisjes gaven aanleiding tot een ongekennde mobilisatie. In het najaar van 1996 en het voorjaar van 1997 vonden op verschillende plaatsen in het land demonstraties plaats, met als hoogtepunt de 'Witte Mars' van 20 oktober 1996, waaraan zo'n 300.000 personen deelnamen (Hooghe 1997b; Walgrave en Rihoux 1997). Dit wit ongenoegen ontsnapt op het eerste gezicht aan de normale interpretatiekaders: het gebeurt niet zo vaak dat de emotionele reactie op een misdaadverhaal uiteindelijk leidt tot een onmiskenbaar politieke mobilisatie. In dit artikel proberen we aan te tonen dat die vervlechting van emotie en politiek juist een van de hoofdkenmerken is van de witte mobilisatie. Het ongenoegen richt zich niet op een traditioneel politiek thema, waar wel op een emotioneel zwaar geladen onderwerp, dat symbool staat voor een dieperliggend ongenoegen over het functioneren van de overheidsinstellingen. We kunnen de witte mobilisatie dan ook beschouwen als een vorm van *moral crusade*, zoals Gusfield (1963) die beschreef. De verontwaardiging over de dood van jonge en onschuldige kinderen wordt vertaald in een protest tegen de disfuncties van het politiek en gerechtelijk systeem. De mobilisatie vindt een gunstige voedingsbodem in het reeds langer bestaande, en wijd verspreide, wantrouwen ten opzichte van de overheidsinstellingen.

In dit artikel bekijken we eerst het *moral-crusade* kader van Joseph Gusfield. Vervolgens geven we een overzicht van het verloop van de mobilisatiegolf, en bekijken we het cijfermateriaal over de mate van wantrouwen in de overheidsinstellingen. We proberen tot slot ook na te gaan waarom juist het Belgisch politiek systeem blijkbaar kwetsbaar is voor dergelijke vormen van protest.

2 Het *moral-crusade* kader van Gusfield

Reeds vanaf de aanvang van de mobilisatiegolf zijn verschillende interpretatiekaders in omloop over de dieperliggende betekenis van het witte ongenoegen (Elchardus

1997). Aan de ene kant zijn er auteurs die het politieke karakter van het protest benadrukken door te stellen dat deze mobilisatie vooral moet begrepen worden als een protest tegen de werking van het Belgisch politiek systeem. Dit systeem, dat wortelt in de traditie van een pacificatiedemocratie, wordt dan beschreven als gesloten, weinig democratisch, verstard en weinig luisterbereid (Cartuyvels e.a. 1997; Tanghe 1997; Vogel 1997). De witte mobilisatie wordt door deze stroming begroet als de bringer van een 'nieuwe politieke cultuur' (Rogiers 1997). Andere waarnemers zien de witte mobilisatie daarentegen als een louter emotionele reactie op de moorden, zonder politieke of maatschappelijke relevantie. Een beperkt mediaonderzoek naar uitlatingen van wetenschappers in de periode rond de Witte Mars toont aan dat deze laatste stroming kwantitatief duidelijk dominant was. Het witte ongenoegen wordt hierbij geduid als zijnde louter irrationeel en emotioneel, van weinig blijvende betekenis, drijvend op sensatie en 'ressentimentvol gepeupel' (Thevissen 1997: 109-110; vgl. ook Vogel 1997: 36-37).

De tegenstelling tussen deze twee interpretatiekaders heeft de afgelopen twee jaar tot een vinnig debat geleid over de betekenis van de witte mobilisatie (Billiet 1997; Tanghe 1997). Opvallend daarbij is dat de neiging bestaat deze twee interpretatiekaders te zien als elkaar uitsluitend: de witte mars is *ofwel* politiek, *ofwel* emotie. In elk geval is van toenadering tussen beide benaderingswijzen weinig te merken. Deze tegenstelling hoeft echter niet zo absoluut te zijn: kenmerkend voor de witte mobilisatie is juist de verregaande vervlechting van emotionele en politieke aspecten. Ook op andere beleidsterreinen (bio-ethiek, allochtonenbeleid, emancipatie) zien we trouwens dat emotionele verontwaardiging vaak ten grondslag ligt aan politieke mobilisatie.

We kunnen deze vorm van door emotie gedreven mobilisatie zien als een typische exponent van de *moral crusade*, zoals die door Gusfield (1963) werd beschreven. Gusfield stelt dat emotioneel of symbolisch zwaar geladen thema's, die misschien weinig intrinsiek belang hebben, kunnen leiden tot langdurige politieke mobilisatie. Dergelijke thema's maken mobilisatie mogelijk doordat ze leiden tot gevoelens van betrokkenheid, identificeerbaarheid en tot duidelijke tegenstellingen. Gusfield past deze stelling toe in zijn studie naar de Amerikaanse beweging voor drooglegging. Hij toont aan dat de strijd tegen alcoholgebruik binnen deze beweging symbool komt te staan voor het vrijwaren en behouden van de traditionele, burgerlijk-protestantse deugden van soberheid, godsvrucht en arbeidsethos. Deze deugden worden als bedreigd ervaren door de opkomst van nieuwe maatschappelijke groepen, zoals migranten en katholieken. Gusfield ziet de antialcoholcampagne als een vorm van statuspolitiek: een deel van de protestantse middenklasse die zich in zijn maatschappelijke positie bedreigd ziet, grijpt de alcoholwetgeving aan om haar normen, via een wettelijk kader, op te leggen aan de samenleving. De drooglegging wordt dan een uiting van 'symbolische politiek', waarbij de culturele en morele hegemonie van een bepaalde groep bevestigd wordt.

Gusfield (1963: 57-60) verzet zich echter tegen een reductionistische interpretatie van zijn theorie: de houding ten aanzien van alcoholwetgeving kan niet louter herleid worden tot klassenpositie, maar volgt wel degelijk een eigen culturele logica. Het is niet zo dat de protestanten zomaar alcohol kiezen om hun culturele en politieke hegemonie te bevestigen: (overdreven) consumptie van alcohol druist ook werkelijk in tegen de kern van hun levensbeschouwing en mensvisie. De keuze van de symbolen waar rond de politieke strijd zal worden gevoerd is niet arbitrair: de symbolen representeren een als een bedreigd ervaren moreel universum. Gusfield stelt:

'Issues which seem foolish or impractical items are often important for what they symbolize about the style or culture which is being recognized or derogated'. (Gusfield 1963: 11)

Alcoholmisbruik functioneert in dit geval als symbool voor de aantasting van de 'pure', religieus geïnspireerde samenlevingsvormen, die als kenmerkend worden beschouwd voor het leven in de Verenigde Staten.

De benadering van Gusfield brak met een traditie waarbij mobilisatie rond morele en ethische thema's werd afgedaan als zijnde niet-politiek van karakter en irrationeel. Zo stelde Seymour Martin Lipset in 1955 dat dergelijke *status movements* 'have been irrational in character and have sought scapegoats which conveniently serve to symbolize the status threat' (Lipset 1955: 168). Gusfield verzet zich nadrukkelijk tegen deze zienswijze van Lipset en verdedigt de innerlijke samenhang tussen symbool en waardencomplex.

Het *moral-crusade* kader van Gusfield kan dus samengevat worden in twee stellingen. Ten eerste verwijst de symbolische of emotionele inzet van dergelijke campagnes naar een breder waardencomplex, en ten tweede worden dergelijke morele mobilisaties gezien als een vorm van statuspolitiek. In dit artikel zullen we ons vooral richten op de eerste stelling, terwijl we de tweede stelling grotendeels onbesproken zullen laten. Het gebrek aan empirisch materiaal over de maatschappelijke positie van diegenen die hebben deelgenomen aan de Witte Mars (zie echter Walgrave en Rihoux 1997), laat immers niet toe uitspraken te doen over de mate waarin deze mobilisatie kan verklaard worden vanuit hun als bedreigd ervaren maatschappelijke positie. Bovendien heeft juist deze tweede stelling van Gusfield zware kritiek gekregen van auteurs die empirisch geen verband hebben gevonden tussen socio-economische achtergrondvariabelen, en bijvoorbeeld de houding ten aanzien van pornografie of abortus (Wood en Hughes 1984; Durham 1986; Clarke 1987). Wood en Hughes (1984) stellen het nogal onomwonden: de morele houding ten aanzien van controverse issues kan niet herleid worden naar een klassenpositie, maar vloeit voort uit een al dan niet coherent mens- en wereldbeeld.

De eerste stelling van Gusfield is echter veel bruikbaar voor de studie van protestbewegingen. Zo toont Luker (1984) aan dat verzet tegen legalisering van abortus

vooral begrepen moet worden als een vorm van symbolische politiek: de wetgeving heeft weinig of geen invloed op het aantal ingrepen dat in de praktijk wordt uitgevoerd. Maar uit haar diepte-interviews met activisten uit de abortuscampagne (zowel pro als contra legalisering) blijkt dat de houding ten aanzien van abortus deel uitmaakt van een meer globale visie op ethiek, genderopvattingen en religiositeit. Abortus wekt volgens Luker bijzonder hevige emoties en campagnes los, juist doordat het thema verwijst naar kernwaarden in het leven van de activisten. Ook Clarke (1987) komt tot de conclusie dat participatie aan een antiabortuscampagne vaak een uiting vormt van verontwaardiging over een aantal als fundamenteel beschouwde normen en waarden, die als bedreigd worden ervaren. Deze symbolische benadering is ook toegepast op campagnes inzake pornografie en zedelijkheid (Zurcher e.a. 1971), abortus (Tatalovich en Daynes 1981) of de mobilisatie voor dierenrechten (Jasper en Nelkin 1991).

In dit artikel willen we nagaan in hoeverre de witte mobilisatie kan worden gezien als een morele kruistocht, waarbij de moord op de kinderen fungeert als symbool voor een meer latente onvrede omtrent het schenden van als fundamenteel ervaren normen en waarden. Meer specifiek wordt een tegenstelling geconstrueerd tussen aan de ene kant de onschuld van de slachtoffers, en aan de andere kant het functioneren van de overheidsinstellingen, dat als cynisch, weinig efficiënt en weinig effectief wordt ervaren.

3 Van emotie naar politiek

De witte mobilisatie ontstond naar aanleiding van de zaak-Dutroux, die vanaf augustus 1996 België in haar greep hield. De zaak ging aan het rollen nadat op 15 augustus twee ontvoerde minderjarige meisjes ongedeerd werden teruggevonden, waarbij de ontvoerders konden gearresteerd worden. In de daaropvolgende weken werden echter ook de lijken gevonden van vier jonge slachtoffers van dezelfde bende. Enkele maanden later werd nog het lichaam teruggevonden van een vijfde meisje, dat het slachtoffer was geworden van gelijkaardige feiten.

De zaak kreeg enorm veel weerklank in de publieke opinie en beheerste maandenlang de actualiteit, zowel in de kranten als op radio en televisie (Walgrave en Manssens in dit nummer; Verstraeten 1997). Helemaal in het begin van de zaak leek het om een puur emotionele reactie te gaan: lezersbrieven in de kranten en interviews op radio en televisie gaven vooral blijk van ontzetting en woede omwille van de moord op jonge kinderen. Reeds zeer vlug was er echter ook een politieke dimensie aanwezig, toen duidelijk werd dat de politiediensten eerder amateuristisch waren opgetreden in het onderzoek en toen bovendien bleek dat de minister van justitie op 6 april 1992 de moordenaar in voorlopige vrijheid had gesteld, ondanks een eerdere veroordeling wegens gewelddadige verkrachting (Landuyt en de t' Serclaes 1997).

De zaak kon zo'n emotionele weerklank krijgen omwille van drie redenen. Ten eerste was er het feit dat de slachtoffers kinderen en minderjarigen waren. De bescherming van kinderen tegen seksualiteit en tegen geweld vormt juist een van de kernelementen binnen ons westers opvoedingsmodel (Ariès 1987). De moorden betekenden dan ook een inbreuk op deze fundamentele morele code.

Ten tweede was er als het ware een dramatisch opgevoerde spanning. Vanaf 1995 was de Belgische publieke opinie geconfronteerd geworden met nieuwsberichten over de verdwijning van jonge kinderen. Meer dan een jaar lang ontbrak echter, ondanks herhaalde zoekacties, elk spoor van de slachtoffers. Het bericht over de lugubere vondsten in augustus 1996 kwam dus niet zomaar uit de lucht vallen, maar vormde als het ware de uitkomst van een collectief verwachtingsproces. Maar er was meer: na de eerste berichten van 15 augustus 1996 werd de publieke opinie de daaropvolgende weken en maanden overstelpt met nieuwe berichten en ontwikkelingen. Slechts geleidelijk werd duidelijk hoe gruwelijk de gebeurtenissen wel waren geweest. De dramatische manier waarop de omvang van de activiteiten van de bende langzaam zichtbaar werd, vergrootte ongetwijfeld de emotionele impact van de hele zaak. Zo brachten de media in de laatste week van augustus uitvoerig en op bijna continue basis verslag uit over graafwerkzaamheden op een verlaten mijnterrein in het Henegouwse Jumet. Bijna van uur tot uur werd de spanning opgevoerd rond de vraag of er al 'iets' gevonden was. Deze media-aandacht zorgde er voor dat de zaak-Dutroux uitgroeide tot een collectief evenement, waar een groot gedeelte van de bevolking zich betrokken bij voelde. Die betrokkenheid kwam onder meer tot uiting in het feit dat de rechtstreekse tv-uitzending van de begrafenis van de slachtoffers enorme kijkcijfers haalde (Billiet 1997).

Een derde verklaring voor de grote emotionele betrokkenheid was de sterke mate van identificeerbaarheid. Normaliter vereist de Belgische wetgeving op de jeugdbescherming dat de identiteit van minderjarige slachtoffers van misdrijven niet wordt vrijgegeven. Deze bepaling bleek echter onhoudbaar omwille van het feit dat in de periode na het verdwijnen van de meisjes massale zoekacties waren opgezet. De namen 'An en Eefje' en 'Julie en Mélissa' waren reeds een begrip bij grote delen van de bevolking. De lijken die gevonden werden in augustus en september 1996 waren niet zomaar anonieme slachtoffers van een misdaad; voor het grootste deel van de bevolking hadden de slachtoffers een naam en een gezicht. De slachtoffers waren dus 'concrete anderen', waardoor er sprake was van een grotere betrokkenheid. Dit vergrootte de emotionele impact van de zaak. Dat wordt duidelijk als we het vergelijken met een andere zaak van seriemoorden, die enkele maanden later ontdekt werd in dezelfde provincie (Henegouwen). In deze zaak zijn de doden echter (nog) niet geïdentificeerd en is er ook geen aanwijzing omtrent de dader. Deze 'anonieme' moorden blijken nauwelijks aanleiding te geven tot gevoelens van betrokkenheid.

Ook de ouders waren in augustus 1996 reeds uitgegroeid tot publieke figuren (vgl. Marchal 1997). In de maanden en jaren na de ontvoering van de meisjes waren

diverse zoekacties op touw gezet, die veel aandacht kregen. De ouders hadden via de media ook een aantal oproepen gericht aan de ontvoerders van hun kinderen. Door deze mediabekendheid konden grote groepen mensen zich gemakkelijk identificeren, niet alleen met de slachtoffers, maar ook met hun ouders.

Deze drie elementen (het slachtofferschap van kinderen, de dramatische opbouw van de spanning en de grote mate van identificeerbaarheid) zorgden er voor dat de zaak zo'n grote emotionele weerklink kon krijgen. Ook in andere landen stellen we trouwens vast dat dergelijke moordzaken een grote beroering kunnen veroorzaken bij de publieke opinie. Bij deze zaak fungeerde die beroering echter ook als politieke mobilisatiefactor, wat eerder uitzonderlijk is. Zo stellen we vast dat de ontzetting over de moordzaak-West in Groot-Brittannië niet in het minst aanleiding gaf tot politieke contestatie. Hoe kunnen we dan verklaren dat de ontzetting in België wel een politieke dimensie kreeg? Reeds onmiddellijk na de ontknoping van de zaak-Dutroux werd in de media de vraag gesteld naar de medeverantwoordelijkheid van de overheid. Het falen van de opsporingsdiensten werd meestal in verband gebracht met onbekwaamheid, lankmoedigheid en onverschilligheid. Door deze houding werden de politiediensten als het ware medeplichtig verklaard aan de moorden. De tegenstelling tussen de 'cynische' overheid en de onschuldige kinderen die het slachtoffer werden niet alleen van de bende-Dutroux maar ook van de onverschillige houding van de overheid, was hiermee absoluut.

Dit beeld van een onverschillige overheid overheerste van bij het begin de beeldvorming rond de ontvoeringszaak. Verscheidene ouders van verdwenen kinderen hadden reeds in 1994-1995 een eigen organisatie opgericht, omdat ze vonden dat de politiediensten te weinig initiatieven namen om hun kinderen op te sporen. Rond bijna elke verdwijning ontstond een organisatie ('Kim en Ken', 'Marc en Corinne', 'An en Eefje', 'Julie en Mélissa') die ervoor zorgde dat de foto's van de verdwenen kinderen op ruime schaal verspreid werden, en dat er massale zoekacties werden gehouden, vaak met behulp van vrijwilligers. Bij deze ouders was dus duidelijk niet het gevoel aanwezig dat men het gerechtelijk onderzoek zomaar kon laten gebeuren, zonder zelf veel stappen te moeten zetten. Een van de ouders die er wel vertrouwen in had dat het gerecht de nodige stappen zou ondernemen, klaagde er zich later trouwens over dat dit duidelijk niet was gebeurd (Benaïssa 1997). Reeds van bij het begin van de ontvoeringszaak was er dus zeer weinig vertrouwen in de effectiviteit van de gerechtelijke instanties. Een hoofdcommissaris van de gerechtelijke politie gaf later trouwens ook publiekelijk toe: 'Dit onheil had kunnen voorkomen worden' (geciteerd in Hooghe 1997b: 16).

Het feit dat de zaak-Dutroux uiteindelijk toch opgehelderd werd deed weinig om dat vertrouwen te herstellen. Ten eerste kwam de opheldering rijkelijk laat en in elk geval te laat voor de meeste van de slachtoffers. Maar ten tweede werd de ontdekking

uiteindelijk gedaan door een speurdersteam uit het landelijke Neufchâteau, dat een relatieve outsiderstatus had. De onderzoeksrechter van Neufchâteau was nog maar twee weken met het onderzoek belast, nadat een van de meisjes toevallig in zijn resort was verdwenen. De veel grotere opsporingsdiensten van de steden Luik, Brussel en Charleroi, die al meer dan een jaar met het onderzoek belast waren, konden weinig of geen resultaten voorleggen. Het feit dat een outsider als onderzoeksrechter Connerotte van Neufchâteau zo snel resultaten kon boeken, waar de grotere opsporingsdiensten niets gevonden hadden, vergrootte nog het wantrouwen ten aanzien van de gerechtelijke instanties.

Minister van justitie Stefaan De Clerck erkende trouwens reeds op 19 augustus 1996 in de Kamer van Volksvertegenwoordigers, dat de politiediensten jammerlijk gefaald hadden. Het feit dat de minister deze verklaring aflegde, nauwelijks vier dagen na de eerste ontdekkingen, toont aan dat de politieke elite er zich reeds vroeg van bewust was dat het ongenoegen over de zaak-Dutroux ook een politieke dimensie had.

Het feit dat de medeverantwoordelijkheid zo vlug bij de politiediensten werd gelegd, weerspiegelt een reeds vooraf bestaand wantrouwen ten aanzien van deze diensten. Dat wantrouwen werd onder meer gevoed door de vaststelling dat de politiediensten geen enkele vooruitgang hebben geboekt in enkele dossiers die in de jaren tachtig en negentig veel weerklank kregen. Zo werd de moord op voormalig vice-premier André Cools nooit opgelost en ook geruchten over de aanwezigheid van hooggeplaatste politici op seksfeesten met minderjarigen bleven circuleren. Het falen van de politiediensten werd echter vooral duidelijk in de zaak van de Bende van Nijvel, die tijdens de jaren tachtig in totaal 28 moorden pleegde in supermarkten. Dit falen werd bovendien pijnlijk geëtaleerd door de werkzaamheden van een parlementaire onderzoekscommissie. De Bende van Nijvel is zonder meer het zwaarste crimineel dossier uit de geschiedenis van België. Toch bleek uit de werkzaamheden van de onderzoekscommissie dat het gerechtelijk apparaat het onderzoek naar de bende bepaald amateuristisch had aangepakt (Dupont en Ponsaers 1988; Fijnaut en Verstraeten 1997).

4 De mobilisatie rond het 'spaghetti-arrest'

Het politieke karakter van het ongenoegen kreeg geleidelijk de overhand op de emotionele verontwaardiging. Het roemruchte spaghetti-arrest van het Hof van Cassatie (het hoogste rechtscollege in België) op 14 oktober 1996 markeert hier een overgangspunt. Door het arrest van Cassatie werd onderzoeksrechter Jean-Marc Connerotte van Neufchâteau, die juist verantwoordelijk was geweest voor de doorbraak in het dossier, ontheven van zijn opdracht. Het arrest volgde op een klacht van de verdediging van de beklaagde, die stelde dat Connerotte een schijn van partijdigheid had gewekt door deel te nemen aan een spaghetti-avond ter ere van de twee ontvoerde

meisjes die (door Connerotte) levend waren teruggevonden. Het Hof volgde deze logica en bepaalde dat een andere onderzoeksrechter het dossier diende over te nemen (Tanghe 1997).

Dit arrest zorgde voor een ongekeende mobilisering op diverse plaatsen in het land. Onmiddellijk na de bekendmaking van het arrest kwam het reeds tot samenscholingen bij het justitiepaleis in Brussel (de zetel van het Hof). Ook de daaropvolgende dagen kwam het op diverse plaatsen in het land tot ongeregelde heden en spontane manifestaties. In enkele bedrijven werd zelfs het werk neergelegd als reactie op het arrest. Deze 'witte week' markeerde het hoogtepunt van de mobilisatie naar aanleiding van de zaak-Dutroux (zie Walgrave en Rihoux in dit nummer).

Het arrest zorgde ook voor vinnige polemieken in de Belgische media (voor een overzicht zie Tanghe 1997). Binnen dit debat kan men twee lijnen van argumentatie onderscheiden. Aan de ene kant waren er diegenen die stelden dat het Hof terecht het vrijwaren van de rechten van de verdediging had vooropgesteld. Maar een meerderheid leek nauwelijks begrip te kunnen opbrengen voor deze formele gedachtegang en had vooral oog voor de emotionele en symbolische aspecten van de uitspraak van het Hof. Dat uitgerekend Connerotte werd verwijderd, kwam over als een zoveelste poging om het gerechtelijk onderzoek te saboteren. Hij was immers tot dusver de enige die er in was geslaagd concrete resultaten te boeken in het onderzoek en hij werd vaak beschouwd als een soort eenzame strijder voor de rechtvaardigheid, als een 'witte ridder'. Hierbij werd ook herhaaldelijk de vergelijking gemaakt tussen Connerotte en de Italiaanse onderzoeksrechter Antonio di Pietro die in zijn land de onderzoeken naar de corruptiepraktijken van hooggeplaatste politici op gang bracht. De personencultus rond Connerotte ging zelfs zo ver dat in alle haast een hagiografie van de rechter bij elkaar werd geschreven (Petit en Moreau 1997).

De polemieken over het arrest van het Hof handelden in essentie over de vraag naar de primauteit van ofwel de formele juridische logica, ofwel het volgen van de emotie. De procureur-generaal bij het Hof, Eliane Liekendael, had zelf publiekelijk erkend dat men op emotionele gronden enkel kon pleiten voor een behoud van Connerotte. Maar, zo stelde ze, emoties dienen afwezig te blijven in de rechtszaal, waarna ze 'met pijn in het hart' de afzetting van Connerotte vorderde. Dit opzij schuiven van gevoelens werd in de polemieken herhaaldelijk gecontesteerd. Opnieuw werd een tegenstelling geconstrueerd tussen enerzijds de zuivere emotie van het volk en anderzijds het bureaucratische en cynische functioneren van de overheidsinstellingen (Hooghe 1997b: 25-33).

De discussie over het spaghetti-arrest is belangrijk, omdat ze duidelijk maakt dat de inzet van de witte mobilisatie geleidelijk verschoof. De verontwaardiging over de moord op kleine kinderen maakt plaats voor verontwaardiging over de kille, als bureaucratisch ervaren manier waarop de overheid gereageerd heeft en reageert op dit drama. Het gebrek aan betrokkenheid en inzet van de overheidsinstellingen wordt

het hoofdmotief van de mobilisatie. Het thema van de moord op onschuldige kinderen wordt uitgebreid naar klachten over de gehele manier van functioneren van de overheidsinstellingen. De bureaucratische onverschilligheid wordt binnen deze benadering gezien als medeverantwoordelijk voor de dood van de kinderen en de politisering van de onvrede was daarmee een feit. Door de discussies over het spaghetti-arrest werden ook de tegenstellingen alsmaar duidelijker: het ongevoelige, bureaucratische systeem versus de zuiverheid en de oprechtheid van de slachtoffers en van een witte ridder als Connerotte. Binnen deze tegenstelling was het logisch om wit te kiezen als kenkleur van deze mobilisatie: wit als symbool van onschuld en zuiverheid, en tegelijk als contrast met het cynisme en de politieke verkaveling van de overheidsinstellingen.

5 De witte mars van 20 oktober 1996

Het is dankzij de vervlechting van emotionele betrokkenheid en politieke betekenis dat de Witte Mars van 20 oktober 1996 kon uitgroeien tot een massale manifestatie, met zo'n 300.000 deelnemers. De organisatoren van de Mars zelf gingen trouwens heel dubbelzinnig om met deze dubbele betekenis van de mars. Aan de ene kant stelden ze de Mars voor als een laatste eerbetoon aan hun kinderen, niet als een politieke demonstratie. Het feit dat er geen slogans werden meegedragen en dat er witte ballonnen werden opgelaten wijst ook in die richting. Maar tegelijk lieten de ouders van de vermoorde kinderen voortdurend uitschijnen dat de Mars ook een boodschap bevatte aan de politieke elite, alleen lieten ze zich niet uit over de precieze inhoud van die boodschap. Het feit dat de ouders onmiddellijk na de Mars werden ontvangen door eerste minister Jean-Luc Dehaene wijst ook weer in de richting van een politieke demonstratie. Die dubbelzinnigheid tussen emotionele herdenking en politieke demonstratie werd nooit opgelost en verklaart juist het massale succes van de manifestatie.

De Mars vormt ook in een ander opzicht een unicum in de rijke Belgische betogingsgeschiedenis (Smits 1984). Het was slechts op 7 oktober 1996 dat de ouders van de vermoorde kinderen een publieke oproep deden om deel te nemen aan een herdenkingsmars voor hun kinderen. De voorbereidingsperiode bedroeg dus welgeteld 13 dagen, wat bijzonder kort is voor een dergelijke manifestatie. Bovendien ging de organisatie uit van enkele kleinere verenigingen die waren ontstaan rond deze ouders, maar die nauwelijks konden rekenen op een massale aanhang. In de mobilisatiesociologie gaat men er van uit dat de aanwezigheid van reeds bestaande netwerken en van een goed uitgebouwde organisatorische infrastructuur noodzakelijk is om tot succesvolle mobilisatie te kunnen komen (Freeman 1973; Stouthuysen 1995; Walgrave 1996; Klandermans 1997). Door deze netwerken wordt niet alleen de informatie overgebracht die nodig is om aan de mobilisatie te kunnen deelnemen, maar binnen deze netwerken kunnen de potentiële deelnemers ook een inschatting maken

van de actiebereidheid van anderen, wat op zijn beurt een cruciale factor is bij de beslissing al dan niet zelf deel te nemen. Bij de Witte Mars van 20 oktober 1996 ontbraken die netwerken en organisaties echter volkomen. De mars werd georganiseerd door een amalgaam van kleine, recent ontstane organisaties, die noch over een bruikbaar netwerk, noch over de nodige financiële middelen beschikten om de mobilisatie op gang te krijgen. Walgrave en Manssens stellen in dit nummer dat de massamedia voor een flink deel de mobilisatiefunctie van de organisatoren hebben overgenomen. In de week voorafgaand aan de Witte Mars werd zowel door radio en televisie, als door de kranten, onophoudelijk bericht over de demonstratie. De toonzetting daarbij was over het algemeen wervend: het deelnemen aan de Witte Mars werd voorgesteld als een vorm van laatste eerbetuiging aan de slachtoffers van de bende-Dutroux en als een blijk van solidariteit met de ouders van de slachtoffers. Door die massale en positieve berichtgeving werd de verwachting gecreëerd dat er tienduizenden personen zouden deelnemen aan de Witte Mars. De berichtgeving liet de organisatoren dus toe een van de belangrijkste horden voor succesvolle mobilisatie te overwinnen.

6 Wantrouwen in de overheidsinstellingen

Als we het witte ongenoegen kenmerken als een vorm van *moral crusade*, volgt hieruit dat we ervan uitgaan dat de emotionele reactie op de moorden verwijst naar een meer fundamentele ontevredenheid, naar het gevoel dat een aantal kernwaarden in het leven van de participanten gekrenkt zijn (Clarke 1987). In dit geval was er niet alleen de verontwaardiging over de moord op jonge kinderen, maar ook ontevredenheid omdat de overheidsinstellingen dit drama blijkbaar niet hebben kunnen voorkomen. De overheid wordt op die manier medeverantwoordelijk voor de gepleegde misdaden. De witte mobilisatie vindt zijn voedingsbodem in een zeer groot wantrouwen ten opzichte van de overheidsinstellingen.

Uit comparatief onderzoek (vooral de Eurobarometer en de European Values Study) blijkt dat België wat betreft het vertrouwen in de overheidsinstellingen slechter scoort dan de buurlanden (Inglehart 1990, 1997; Billiet e.a. 1992; Klingemann en Fuchs 1995). In zijn studie verwondert Inglehart (1990) zich over het feit dat België zo vaak een *outlier* vormt: een hoog BNP per capita gaat er samen met een lage mate van maatschappelijk vertrouwen. Ook Inglehart komt echter niet tot een sluitende verklaring voor deze Belgische uitzonderingspositie. Op basis van Europese waardenstudies van 1981 en 1990 komen Lijsthaug en Wiberg (1995) tot een overzicht van de mate van vertrouwen in de overheidsinstellingen in een aantal Europese landen (tabel 1).

De cijfers van tabel 1 maken om te beginnen duidelijk dat het vertrouwen in de instellingen in België op een zeer laag niveau ligt, lager in elk geval dan in de buurlanden Frankrijk, Nederland of Duitsland. België situeert zich eerder op het niveau van de

Tabel 1: Vertrouwen in de overheidsinstellingen (Europees waardenonderzoek, EVS 1990; Bron: Listhaug en Wiberg 1995, p. 304-5)

	juridisch apparaat	parlement	administratie	politie -diensten	n
Denemarken	79 %	42 %	51 %	89 %	978
Noorwegen	75 %	59 %	44 %	88 %	1.221
IJsland	67 %	53 %	46 %	85 %	675
Duitsland	65 %	51 %	39 %	70 %	2.093
Nederland	63 %	54 %	46 %	73 %	996
Frankrijk	58 %	48 %	49 %	67 %	902
Zweden	56 %	47 %	44 %	74 %	949
Groot-Brittannië	54 %	46 %	44 %	77 %	1.436
Ierland	47 %	50 %	59 %	86 %	992
Spanje	45 %	43 %	37 %	58 %	2.565
België	45 %	43 %	42 %	51 %	2.741
Portugal	41 %	34 %	32 %	44 %	1.148
Italië	32 %	32 %	27 %	67 %	2.003
Europa	57 %	48 %	44 %	74 %	-

De cijfers hebben betrekking op het percentage respondenten dat aangeeft veel, of behoorlijk veel vertrouwen te hebben in de desbetreffende instelling. Het gemiddelde voor Europa werd gewogen op bevolkingscijfer, niet op het aantal respondenten in de betreffende landen.

Zuid-Europese staten, die traditioneel als *low trust societies* worden gekenmerkt. Wanneer we een vergelijking maken tussen de EVS-data van 1981 en die van 1990 zien we bovendien dat er geen aanwijzingen zijn dat dit 'Belgisch exceptionalisme' aan slijtage zou onderhevig zijn. Tussen 1981 en 1990 daalde het vertrouwen in het gerechtelijk systeem in België met maar liefst 13 punten, terwijl voor de Europese landen die tweemaal in de EVS waren betrokken, de gemiddelde daling beperkt bleef tot 7 punten. Het vertrouwen in de politiediensten daalde in België eveneens met 13 punten, terwijl het Europees gemiddelde beperkt bleef tot een daling met één punt. Het is hierbij geen toeval dat, tussen beide metingen in, België geconfronteerd werd met het drama van de Bende van Nijvel, en het politioneel falen hierbij. Terwijl België in 1981 reeds gekenmerkt werd door lage vertrouwensniveaus, zien we dat de daling van dit vertrouwen sterker is dan het Europees gemiddelde, hetgeen de uitzonderingspositie nog versterkt (Listhaug en Wiberg 1995). Meteen wordt ook duidelijk waarom de affaire-West in Groot-Brittannië niet leidde tot een vergelijkbare mobilisatie: het vertrouwen in de politiediensten ligt er op 77%, ongeveer de helft hoger dan in België. Binnen een dergelijk vertrouwensklimaat ligt het zeker niet voor de hand de politiediensten te zien als medeverantwoordelijken voor een moordzaak.

Het Belgische wantrouwen tegenover gerecht en politie heeft echter niet alleen te maken met het falende optreden van deze instellingen. Een opvallend kenmerk van

tabel 1 is dat in de meeste Europese landen het vertrouwen in het gerechtelijk apparaat beduidend hoger ligt dan het vertrouwen in het parlement (gemiddelde score 9% hoger). Voor België en een aantal andere landen (Ierland, Spanje en Italië) ontbreekt deze afstand. Dit impliceert dat de grondwettelijk vastgelegde autonomie van de rechterlijke macht, niet als dusdanig wordt gepercipieerd door de bevolking. In België wordt het gerechtelijk apparaat als het ware 'besmet' door het wantrouwen ten opzichte van het politiek systeem. Deze samenclustering van gerecht en politiek is niet toevallig: in België werden de benoemingen van rechters, zeker tot eind 1997, gedoseerd over de politieke partijen. Het werd als volstrekt legitiem beschouwd het aantal te begeven rechterszetels mee op te nemen in onderhandelingen over politieke topbenoemingen, hetgeen uiteraard noch de kwaliteit noch de autonomie van het gerechtelijk personeel ten goede komt (Storme 1984; Huyse 1989, 1996a; Huyse en Sabbe 1997). Het gerechtelijk systeem werd dus *de facto* betrokken in een politieke logica en dit weerspiegelt zich in een gelijkaardig vertrouwenspercentage.

Recent surveymateriaal toont aan dat deze vertrouwenscrisis zich sinds het begin van de jaren negentig nog verder heeft uitgediept. Elchardus en Smits (1998) hebben een analyse gemaakt van drie representatieve surveys die resp. in 1995, 1996 en 1997 werden uitgevoerd onder de Vlaamse bevolking, en waarin telkens een vraag werd opgenomen over de mate van vertrouwen in de overheidsinstellingen (zie tabel 2). Hun cijfers laten zien dat de mate van wantrouwen op nauwelijks twee jaar tijd enorm gestegen is. Het percentage respondenten dat stelt geen of weinig vertrouwen te hebben in politie en rijkswacht is op twee jaar tijd ongeveer verdubbeld.

Tabel 2: Wantrouwen in de overheidsinstellingen, Vlaamse bevolking. Percentage van de bevolking dat weinig of geen vertrouwen heeft in deze instellingen (Bron: Elchardus en Smits 1998, p. 50)

	1995	1996	1997	verschil
Koning	12	n.a.	25	+13
Politie en rijkswacht	18	21	34	+16
Administratie	31	28	30	-1
Regering	34	42	48	+14
Vakbonden	37	44	46	+9
Parlement	39	41	45	+5
Justitie	43	49	50	+7
Politieke partijen	54	56	59	+5
Gemiddelde	37	40	45	+8

Deze onverholen vijandigheid ten opzichte van de overheidsinstellingen zorgt er onder meer voor dat, sinds het opduiken van de zaak-Dutroux, stelselmatig verhalen

opduiken over samenzweringen en criminele netwerken waarbij ook hooggeplaatste personen zouden zijn betrokken. Deze netwerken zouden zich onder meer toeleggen op het ontvoeren en het seksueel misbruik van jonge meisjes. Tot dusver ontbreekt elk definitief bewijs voor het bestaan van deze netwerken. Maar het feit dat deze samenzweringstheorieën zo'n hardnekkig bestaan leiden, is kenmerkend voor een situatie waarin het vertrouwen in het functioneren van de overheidsinstellingen volledig verdwenen lijkt. Binnen een dergelijke constellatie wordt het bestaan van dergelijke criminele activiteiten gemakkelijk toegeschreven aan onwil vanwege de politieke instellingen (Kaplan 1982). Deze samenzweringstheorieën worden bovendien versterkt door het feit dat het politiek systeem in het verleden zich stelselmatig heeft beziggehouden met materies die normaliter in een democratisch systeem niet tot haar bevoegdheid behoren. Het laten verdwijnen van bekeuringen, het 'regelen' van een vergunning of een politieke benoeming behoren tot het standaardrepertorium van het politiek dienstbetoon (Huyse 1996a). Door dit systeem van patronage is echter een mentaliteit kunnen ontstaan waarbij de illusie wordt gewekt dat met steun van invloedrijke politici zowat alles mogelijk is. Ook als er zware misdaden worden gepleegd, lijkt het voor de hand te liggen dat een dergelijke criminele organisatie slechts haar activiteiten kan ontplooiën indien ze kan rekenen op de nodige politieke bescherming.

Dit fundamentele en wijdverspreide wantrouwen ten opzichte van de instellingen vormt een belangrijk onderdeel van de legitimiteitscrisis waarmee het Belgisch politiek systeem worstelt (Deschouwer 1996; Elchardus en Derks 1996; Cartuyvels e.a. 1997). Onderzoek bij deelnemers aan lokale witte marsen (zie Walgrave en Rihoux in dit nummer) toont aan dat bij deze groep het vertrouwen in de instellingen nog veel lager ligt dan bij de bevolking in het algemeen. Dit wantrouwen vormt dan ook een van de hoofdmotieven van het witte ongenoegen, zoals blijkt uit diverse publicaties van witte comités (Hooghe 1997b). Dit betekent dat deze mobilisatie afwijkt van andere vormen van *moral crusade*. In het verleden waren die altijd gericht tegen het gedrag van een welbepaalde groep binnen de samenleving. Nu is dat in zekere zin ook zo, maar de groep bestaat in dit geval uit geheel de politieke, gerechtelijke en administratieve elite. De witte mobilisatie mag dan wel ontstaan zijn rond een concreet en emotioneel feit, maar vertolkt een meer fundamenteel ongenoegen omtrent het functioneren van de Belgische politiek en de Belgische overheid in het algemeen. Ook in de honderden brieven die de minister van justitie in het najaar van 1996 ontving naar aanleiding van de zaak-Dutroux en die geanalyseerd werden door het Instituut Recht en Samenleving van de Katholieke Universiteit Leuven, valt op hoe emotionele en individuele problemen vaak vervlochten worden met meer algemene analyses over wantoestanden bij justitie en de overheid in het algemeen (Huyse 1996b). Individueel en collectief ongenoegen lopen in elkaar over.

7 Het wit ongenoegen als politiek-morele mobilisatie

De mobilisatie rond het witte ongenoegen is ontstaan vanuit een emotionele reactie op het gruwelijk karakter van de gepleegde misdaden. Een belangrijk deel van het elite-discours over de witte mobilisatie interpreteert het fenomeen daarom als een puur emotionele reactie, zonder politieke relevantie. Een media-analyse van Thevissen (1997) toont aan dat dit, zeker in het najaar van 1996, het overheersende discours was onder deskundigen die in de media aan bod kwamen om duiding te verschaffen bij dit fenomeen. Van de 45 statements die door wetenschappers in de media werden gegeven bij de mobilisatie, waren er maar liefst 38 uitgesproken negatief: de mobilisatie werd afgedaan als een potentieel gevaarlijke uitbarsting van onberedeneerde emotie. De wetenschappers doen hier beroep op een historisch invloedrijk interpretatiekader, waarbij samenscholingen en massa's worden geïnterpreteerd als zijnde weinig rationeel. We zien hier dat het elite-discours een beroep doet op hetzelfde interpretatiekader als Le Bon, die in 1895 een invloedrijke studie publiceerde over massagedrag (Nye 1975; Hooghe 1997a). Ook in het werk van Lipset (1955) overheerste trouwens nog dit referentiekader.

De emotionele oorsprong van de mobilisatie impliceert echter geenszins dat deze geen politieke betekenis zou hebben. Het is een van de basisuitgangspunten van de *moral-crusade* benadering dat dergelijke, op het eerste gezicht apolitieke thema's toch een politieke betekenis kunnen krijgen. Gusfield heeft het in dit verband over *expressive politics*: de issues die ten grondslag liggen aan deze vorm van politiek bedrijven worden minder gekenmerkt door een groot intrinsiek belang, als wel door een sterke emotionele en symbolische lading: 'the substance of political struggle in expressive politics is not about anything because it is not a vehicle of conflict but a vehicle of catharsis — a purging of emotions through expression' (Gusfield 1963: 179).

Ook in dit geval zien we hoe bij de constructie van het protest de moord op de meisjes wordt verbonden met een aantal grondwaarden in de samenleving. Premier Dehaene zelf gaf dit verband duidelijk aan in zijn toespraak voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers op 16 september 1996: 'Als met geld alles kan gekocht worden en winstbejag de enige drijfveer wordt, dan scheidt men een wereld waarin dit soort pervers gedrag een kans krijgt, en waarin de menselijke persoon niet meer de hoogste waarde is van de samenleving'.

Uit interviews met leden van witte comités blijkt een zelfde soort gedachtegang: deze moorden konden slechts gebeuren doordat er iets fundamenteel verkeerd gaat in de samenleving in het algemeen en de overheid in het bijzonder:

'We vertrekken inderdaad van een concreet geval, maar hoe kon zoiets zich voordoen? Omdat de gerechtelijke diensten blijkbaar niet efficiënt genoeg, niet professioneel genoeg werkten. Wie is daarvoor verantwoordelijk? In de eerste plaats de

politiek, want zij is bevoegd voor de werking van het gerecht. Dus ik zie daar een duidelijke lijn, van de moorden, over de werking naar het gerecht, naar de werking van de politiek'. (J.V., Comité De Fiere Margriet, geciteerd in Hooghe 1997b: 73-74)

'Als er één ding duidelijk geworden is dan is het precies dat deze affaire geen alleenstaand feit is, maar past in een context van verloedering die het hele weefsel van onze maatschappij heeft aangetast: de steeds verdergaande uitholling van de democratie door ideologische, economische, criminele en politieke machten, die maken dat de burger reeds lang alle zeggenschap over zichzelf verloren heeft. Niet alleen kinderen worden verkracht, de hele samenleving wordt verkracht'. (R.V., Comité Recht op Recht, geciteerd in Hooghe 1997b: 70)

Zowel premier Dehaene als de activisten van de witte comités volgen een gelijkaardige gedachtegang: de moorden vormen geen geïsoleerd fenomeen, maar vormen een aanwijzing voor dysfuncties binnen de samenleving. Het ongenoegen vertrekt vanuit emotie, maar wordt politiek vertaald.

Dergelijke vormen van door emotie gedreven mobilisatie vormen geen nieuw fenomeen, maar kunnen ook teruggevonden worden in politieke controverses rond de legalisering van abortus, bio-ethische materies, of gelijke rechten (Zurcher e.a. 1971; Hughes en Wood 1984; Tatalovich en Daynes 1981; Hooghe 1990). Ook dergelijke mobilisatiecampagnes vinden vaak hun oorsprong in de morele verontwaardiging over een concreet feit, waardoor een latent aanwezig ongenoegen zichtbaar en mobiliseerbaar wordt. Naar aanleiding van een concreet en emotioneel dossier kan een ruimere thematiek aan bod komen. De abortusmobilisatie in België kwam bijvoorbeeld op gang na de arrestatie van een arts die een abortus had verricht bij een minderjarig en zwakzinnig meisje, dat zwanger was geworden als gevolg van een verkrachting (Hooghe 1990). Ook in deze zaak was de emotionele betrokkenheid dus heel groot en was er sprake van duidelijke zwart-wit tegenstellingen. Maar dat belet uiteraard niet dat de abortusmobilisatie een politieke betekenis zou hebben. Het is trouwens opvallend hoe vertegenwoordigers van de politieke elite vaak nieuwe vormen van protest afdoen als zijnde niet politiek van aard. Ook de vrouwenbeweging en de beweging voor legalisering van abortus kregen aanvankelijk het verwijt dat ze zich met persoonlijke thema's bezighielden en niet met politiek. Deze miskenning van de rol van emoties levert echter een heel beperkte visie op over de betekenis van politiek en maatschappelijk handelen (Nussbaum 1998).

De vervlechting van emotie en politiek is vaak een voorwaarde om tot succesvolle politieke mobilisatie te kunnen overgaan. De organisatoren van de campagne dienen een *collective action frame* aan te reiken, waarin verontwaardiging over een concreet geval wordt verbonden met steun aan algemene, meer latente politieke of filosofische principes. Gerechtszaken lijken bij uitstek geschikt om op dergelijke wijze mobilisatie op gang te brengen of te vergemakkelijken. De juridische afhandeling van een zaak schept duidelijke morele tegenstellingen, die onvermijdelijk uitlopen op een dichotoom oordeel (schuldig/niet schuldig). Het typevoorbeeld van een der-

gelijke mobilisatie is natuurlijk de zaak-Dreyfus, die op het eind van de 19e eeuw voor een langlopende mobilisatie zorgde. Een in wezen weinig opzienbarende rechtszaak zorgde toen voor een discussie over de fundamentele waarden van de Franse republiek (Hooghe 1998b). Er zijn zelfs aanwijzingen dat de Amerikaanse burgerrechtenbeweging in de jaren zestig doelbewust heeft aangestuurd op dergelijke juridische confrontaties, om op die manier het mobiliserend potentieel hiervan te kunnen gebruiken (Morris 1984). Ook in de jarenlang aanslepende controverse rond de liberalisering van de abortuswetgeving in België, waren het telkens processen en gerechtelijke uitspraken die zorgden voor de mobilisatiegolven (Hooghe 1990). De meeste betogingen voor liberalisering werden gehouden als steunbetuiging aan artsen of vrouwen die vervolgd werden wegens het illegaal plegen van een abortieve ingreep. Op dezelfde manier zien we nu hoe de opwinding rond een moordzaak de mobilisatie rond een latent ongenoegen over het functioneren van het Belgisch politiek systeem mogelijk maakt. Bij de mobilisatie rond de zaak-Dutroux gaan de ruimere klachten vooral over het gebrek aan doorzichtigheid en luisterbereidheid, niet alleen van het gerechtelijk apparaat, maar ook van het politiek systeem in het algemeen. Het wantrouwen in de instellingen, dat reeds overduidelijk aanwezig bleek in het internationaal onderzoek, komt in de teksten van diverse witte comités en organisaties duidelijk tot uiting (Hooghe 1997b). Binnen het witte ongenoegen wordt dat politiek en gerechtelijk systeem ook meteen verantwoordelijk geacht voor de gewelddadige dood van vijf jonge kinderen.

Door het feit dat die uitbreiding inderdaad aanwijsbaar is, kunnen we het witte ongenoegen kenmerken als een vorm van *moral crusade*. Het blijft echter heel moeilijk de logica te expliciteren waardoor de moord op kinderen symbool komt te staan voor het disfunctioneren van de samenleving en de overheid. Ook het oorspronkelijk werk van Gusfield kreeg trouwens als kritiek dat hij niet duidelijk kan aantonen waarom juist de consumptie van alcohol een dermate belangrijke symbolische betekenis kreeg. Ook in dit geval is er een behoefte aan meer kwalitatief onderzoek om na te gaan hoe en waarom dit verband tussen emotie en politiek juist gelegd wordt.

Het witte ongenoegen kan dan wel gezien worden als een *moral crusade*, er is wel een fundamenteel verschil tussen deze witte mobilisatie en eerdere *crusades*. De voorbeelden uit het verleden tonen telkens een afkeuren van het gedrag van een andere maatschappelijke groep dan de protesterende: alcoholici, seksuele minderheden, migranten, prostituees en andere gestigmatiseerde groepen. Daarvan lijkt bij de witte mobilisatie in België niets te merken: de mobilisatie richt zich niet in de eerste plaats op het bestraffen van seksuele delinquenten. De nadruk ligt veeleer op een afwijzen van het functioneren van het politiek en gerechtelijk systeem. Het overheids-optreden zelf wordt hier voorwerp van morele verontwaardiging. Het feit dat dit uitgerekend in België gebeurt, kan verklaard worden vanuit een aantal historisch gegroeide kenmerken van het Belgisch politiek systeem. Dit afwijzen van het politiek systeem creëert echter een zo goed als onoverkomelijke uitdaging voor de poli-

tieke elite. Terwijl een *moral crusade* normaliter kan beantwoord worden met repressieve wetgeving ten aanzien van het als probleem ervaren gedrag (alcoholisme, prostitutie), valt de huidige onvrede veel moeilijker te bezweren met het gebruikelijke beleidsinstrumentarium.

8 De kwetsbaarheid van het Belgisch politiek systeem

De afgelopen jaren heeft West-Europa kennis gemaakt met diverse golven van dergelijke door emotie gedreven mobilisatie. In Schotland was er de reactie op een dodelijke schietpartij in de kleuterschool van Dunblane. In Spanje hebben terroristische aanslagen van de ETA geleid tot massale manifestaties tegen het gebruik van politiek geweld. In september 1997 gaf het overlijden van Prinses Diana op verscheidene plaatsen aanleiding tot emotionele taferelen van rouwbeklag, die zich soms ook richtten tegen het gedrag van leden van de Britse koninklijke familie. Op het eerste gezicht lijkt de witte mobilisatie in België perfect te passen in dit rijtje van emotionele massamanifestaties. Er is echter een belangrijk verschil: België is het enige land in West-Europa waar deze emotionele mobilisatie zich zo duidelijk richt tegen het politiek systeem als geheel, en niet tegen een welbepaalde groep of een welbepaalde gedragsvorm. De ouders van Dunblane eisten een nieuwe wapenreglementering, geen volledig nieuwe politieke cultuur. In België kon die uitbreiding wel plaatsgrijpen omdat het politiek systeem kwetsbaar is voor kritiek vanuit de bevolking. Dit heeft in eerste instantie te maken met de mislukte Belgische natievorming: de Belgische overheidsinstellingen ontleen nauwelijks legitimiteit aan een gedeeld nationaal besef. Deze kwetsbaarheid kan echter ook verklaard worden vanuit historische gegroeide kenmerken van het politiek systeem. België wordt traditioneel gezien als een pacificatiedemocratie, met een sterke eliteconsensus en een passieve rol van de gewone burger (Huyse 1970). Conflicten worden beslecht door discreet overleg tussen de zuilelites, terwijl van de bevolking vooral een passieve loyaliteit wordt verwacht. Omwille van de scherpe breuklijnen onder de bevolking vreest de politieke elite dat massamobilisatie een bedreiging kan vormen voor de stabiliteit en de eenheid van de Belgische staat (Dewachter 1992). Op het vlak van de actoren kan België dan ook gezien worden als een gesloten politiek systeem (Hooghe 1997a). Huyse erkent dat dit model geleid heeft tot stabilisering, maar tegelijk klaagt hij over een 'gebrek aan vernieuwing: het lijkt wel of stabiliteit en verstarring hand aan hand gaan' (Huyse 1970: 247). In tegenstelling tot andere West-Europese landen heeft België tijdens de jaren zeventig en tachtig weinig blijk gegeven van openheid voor nieuwe politieke actoren (Hooghe 1994, 1997c, 1998a). Dit verklaart waarom bij participanten aan de witte mobilisatie gemakkelijk kan worden gedacht in een *us-versus-them* mobilisatiekader. De thema's en breuklijnen die het gedrag van de politieke elite beheersen, sluiten nog slechts in beperkte mate aan bij de thema's en breuklijnen die leven onder de bevolking. Door het gesloten karakter van de Belgische

politieke elite kunnen die nieuwe gevoeligheden ook moeilijk doorstromen naar het politiek besluitvormingsproces (Hooghe 1994; Stouthuysen 1997). Die breuk tussen bevolking en politiek systeem is gepolitiseerd en mobiliseerbaar geworden door de emotionele beroering rond de moord op de jonge kinderen. We hebben hierdoor te maken met een *moral crusade* waarbij voor het eerst de overheid zelf het voorwerp van verontwaardiging wordt.

Voor het politiek systeem is het echter heel moeilijk een antwoord te bieden op deze mobilisatie, omdat de basisregels zelf voor het functioneren van dit systeem worden afgewezen. Vanuit de politieke elite is er wel een belangrijke reactie geweest, waarbij men vooral onder impuls van eerste minister Jean Luc Dehaene geprobeerd heeft dit wantrouwen te bezweren. Zo organiseerde Koning Albert II op 18 oktober 1996 (twee dagen voor de Witte Mars) een rondetafelconferentie op het koninklijk paleis, waarop ook de ouders van de verdwenen kinderen waren uitgenodigd. Deze uitzonderlijke rechtstreekse interventie van het staatshoofd moest de gewekte indruk bestrijden als zou het overheidsapparaat onverschillig blijven voor het lijden van kinderen en hun gezinnen. In het parlement werden in ijltempo tientallen wetsontwerpen klaargestoomd die de gerechtelijke procedure doorzichtiger en sneller moesten laten verlopen. In de dagen na het spaghetti-arrest werd besloten tot de oprichten van een parlementaire onderzoekscommissie die het falen van de gerechtelijke diensten moest uitspitten (Landuyt en de t' Serclaes 1997). Nog in het parlement werden een aantal gesprekken gevoerd die de spelregels van een nieuwe politieke cultuur moesten vastleggen, onder meer wat betreft cumulatie van mandaten, financiering van partijen en verkiezingscampagnes, en beperkingen op politieke patronage. Al deze initiatieven hebben duidelijk als bedoeling het wantrouwen in de overheidsinstellingen, vooral dan de politieke instellingen, te bestrijden. Voorlopig zijn er echter geen aanwijzingen dat men daar ook in slaagt.

Afgaande op publicaties en interviews lijken bijvoorbeeld de ouders van de kinderen en de witte comités niet echt overtuigd door al deze nieuwe initiatieven. Het basisprobleem is dat de Belgische politieke elite gebonden blijft door de spelregels van de pacificatiedemocratie. Dat blijkt bijvoorbeeld bij het parlementair debat over het aftreden van toenmalig minister van justitie Melchior Wathelet (Franstalige christen-democraten, PSC). De parlementaire onderzoekscommissie meende dat Wathelet persoonlijk verantwoordelijk was voor het verlenen van voorlopige vrijheid aan de moordenaar van de meisjes en daarom moest aftreden. De partij van Wathelet, de PSC, bleef achter hem staan en verzette zich tegen een aftreden. Binnen de traditie van het 'regeren met wederzijdse toestemming', dat een van de basisingrediënten vormt van de Belgische pacificatiedemocratie (Huyse 1970, 1996a), konden de andere partijen enkel akte nemen van de weigering van de PSC. Er kon geen sprake van zijn de partij voor het hoofd te stoten door het tot een stemming te laten komen. Wathelet bleef dus aan in zijn nieuwe functie als Europees rechter en voor

een aantal witte comités werd hierdoor duidelijk dat al de vernieuwingsinitiatieven slechts een beperkte draagwijdte hebben (Hooghe 1997b: 68). Een politiek systeem is met andere woorden niet in staat zichzelf met de haren uit het moeras te trekken: als de basisregels zelf van het systeem het voorwerp van contestatie uitmaken, heeft het systeem slechts weinig mogelijkheden om een bevredigend antwoord te bieden op deze mobilisatie.

9 Het einde van een mobilisatiegolf

Ondanks de massale en snelle proliferatie van het aantal groepen en manifestaties (zie Walgrave en Rihoux in dit nummer), moeten we midden 1998 vaststellen dat de witte beweging in haar georganiseerde vorm nauwelijks nog bestaat. Er zijn geen manifestaties meer, terwijl de publieke activiteit van de nog bestaande comités uiterst gering is. De organisatorische uitdaging voor deze witte comités mag dan ook niet onderschat worden. Het witte ongenoegen drijft voor een flink stuk op vijandige gevoelens en wantrouwen ten aanzien van overheidsinstellingen. Het is moeilijk louter op basis hiervan te komen tot de opbouw van een effectieve organisatie.

Dit verdwijnen van de witte beweging als zichtbare en actieve collectieve actor heeft er toe geleid dat, zeker voor een deel van de politieke elite, de fase van het witte ongenoegen nu afgelopen lijkt. Zo valt het op dat de aanvankelijke welwillendheid waarmee de witte beweging werd bejegend door leidinggevende politici, zo goed als verdwenen is en vervangen werd door een soms onverholen vijandigheid. Hoewel de fase van de massamobilisatie nu afgelopen lijkt, betekent dit niet dat de dieper liggende onvrede eveneens verdwenen is. De emotionele verontwaardiging over de moorden is enigszins weggeëbd, zodat het moeilijker is tot mobilisatie te komen. Hieruit mag men echter niet afleiden dat de vertrouwens- en legitimiteitscrisis die tot uiting kwam naar aanleiding van deze mobilisatie, zou zijn opgelost. Het is veeleer zo dat een concrete aanleiding tot mobilisatie nu ontbreekt. Het is evenwel perfect denkbaar dat in de nabije toekomst andere gebeurtenissen net zo goed tot een gelijk-aardige mobilisatie kunnen aanleiding geven.

Noot

1. De auteur dankt Staf Hellemans voor zijn opbouwende commentaar bij een eerdere versie van dit artikel.

Geraadpleegde literatuur

- Philippe Ariès (1987) *De ontdekking van het kind*. Bert Bakker, Amsterdam.
 Ulrich Beck (1993) *Die Erfindung des Politischen*. Suhrkamp, Frankfurt.
 Lahssen Benaïssa (1997) interview in *Knack*, 1 januari 1997.
 Jaak Billiet (1997) *De Witte Mars: Tussen solidariteit en vertrouwenscrisis*. *Vlaanderen Morgen* 2: 5-16.

- Jaak Billiet, R. Eisinga en P. Schepers (1992) Ethnocentrisme in de Lage Landen. *Sociologische Gids* 39 (5-6) 300-323.
- Yves Cartuyvels e.a. (1997) *L'affaire Dutroux: La Belgique malade de son système*. Complexe, Bruxelles.
- Alan Clarke (1987) Moral protest, status defence and the anti-abortion campaign. *British Journal of Sociology* 38 (2) 235-253.
- Kris Deschouwer (1996) Waiting for 'the big one': The uncertain survival of the Belgian parties and party system(s). *Res Publica*. 38 (2) 295-306.
- Gilbert Dupont en Paul Ponsaers (1988) *De bende: Een documentaire*. EPO, Berchem.
- Martin Durham (1986) Class, conservatism and the anti-abortion movement. *Berkeley Journal of Sociology* 31, 167-182.
- Mark Elchardus (1997) De ondraaglijke witheid van het ongenoegen. *Ons Erfdeel* 40 (2) 181-185.
- Mark Elchardus en Anton Derks (1996) Culture conflict and its consequences for the legitimization crisis. *Res Publica* 38 (2) 237-253.
- Mark Elchardus en Wendy Smits (1998) Het vertrouwen van de Vlamingen in politiek: Overheid en instellingen in tijden van affaires, pp. 45-91 in *Vlaanderen gepeild! De Vlaamse overheid en waardeonderzoek*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Cyrille Fijnaut en Raf Verstraeten (1997) *Het strafrechtelijk onderzoek inzake de 'bende van Nijvel'*. Universitaire Pers Leuven, Leuven (2 vol.).
- Jo Freeman (1973) The origin of the women's liberation movement. *American Journal of Sociology* 78 (4) 792-811.
- Joseph Gusfield (1963) *Symbolic crusade: Status politics and the American temperance movement*. University of Illinois Press, Urbana.
- Marc Hooghe (1990) De liberalisering van abortus als strijdpunt in de Belgische politiek. 1971-1990. *Res Publica* 32 (4) 489-509.
- Marc Hooghe (1994) De organisatiestructuur van de Vlaamse vrouwenbeweging: Autonomie en integratie in een gesloten politieke cultuur. *Sociologische Gids* 41 (2) 144-161.
- Marc Hooghe (1997a) *Nieuwkomers op het middenveld: Nieuwe sociale bewegingen als actoren in Belgisch politiek systeem*. Doctoraatsverhandeling Vrije Universiteit Brussel.
- Marc Hooghe (1997b) *Het witte ongenoegen: Hoop en illusie van een uniek experiment*. Scoop, Groot-Bijgaarden.
- Marc Hooghe (1997c) *New social movements, social change and political morality in Belgium*. Paper presented at the conference 'Identity Politics, national culture and moral resurgence', Erasmus Universiteit Rotterdam, 6-7 mei 1997.
- Marc Hooghe (1998a) Selectieve uitsluiting in het Belgisch politiek systeem: Innovatie en protest door nieuwe sociale bewegingen. *Res Publica* 40 (1) 3-21.
- Marc Hooghe (1998b) Intellectuelen in de politiek: Honderd jaar na 'J'accuse!' *Streven* 65 (1) 3-13.
- Luc Huyse (1970) *Passiviteit, pacificatie en verzuiling in de Belgische politiek*. Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen.
- Luc Huyse e.a. (1989) *De kleur van het recht*. Kritak, Leuven.
- Luc Huyse (1994) *De politiek voorbij*. Kritak, Leuven.
- Luc Huyse (1996a) *De lange weg naar Neufchâteau*. Van Halewyck, Leuven.
- Luc Huyse (1996b) *Een tweede witte mars*. Instituut Recht en Samenleving, Leuven.
- Luc Huyse en Hilde Sabbe (1997) *De mensen van het recht*. Van Halewyck, Leuven.
- Ronald Inglehart (1990) *Culture shift in advanced industrial societies*. Princeton University Press, Princeton.

- Ronald Inglehart (1997) *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton University Press, Princeton.
- James Jasper en Dorothy Nelkin (1991) *The animal rights crusade*. Free Press, New York.
- Steven Kaplan (1982) *Le complot de famine*. Armand Colin, Paris.
- Bert Klandermans (1997) *The social psychology of protest*. Basil Blackwell, Oxford.
- Hans-Dieter Klingemann en Dieter Fuchs (eds., 1995) *Citizens and the state*. Oxford University Press, Oxford (Beliefs in Government, vol. 1).
- Renaat Landuyt en Nathalie de t'Serclaes (red., 1997) *Parlementair onderzoek naar de wijze waarop het onderzoek door politie en gerecht werd gevoerd in zaak 'Dutroux-Nihoul en consorten'. Verslag van de onderzoekscommissie*. Kamer van Volksvertegenwoordigers, Brussel, 15 april 1997.
- Seymour Martin Lipset (1955) The sources of the radical right, pp. 166-234 in Daniel Bell (ed.) *The new American right*. Criterion, New York.
- Olga Listhaug en Matti Wiberg (1995) Confidence in political and private institutions, pp. 298-322 in Hans-Dieter Klingemann en Dieter Fuchs (eds.) *Citizens and the state*. Oxford University Press, Oxford.
- Paul Marchal (1997) *Op zoek naar An en Eefje*. Hadewijch, Antwerpen.
- Aldon Morris (1984) *The origins of the civil rights movement*. Free Press, New York.
- Martha Nussbaum (1998) *Wat liefde weet: Emoties en moreel oordelen*. Boom, Amsterdam.
- Robert Nye (1975) *The origins of crowd psychology*. Sage, London.
- Michel Petit en Dominique Moreau (1997) *Rechter Connerotte, de witte ridder*. Hadewijch, Antwerpen.
- Filip Rogiers (1997) *Het orkest van de Wetstraat*. Van Halewyck, Leuven.
- Jozef Smits (1984) *Democratie op straat*. Acco, Leuven.
- Marcel Storme (1984) *Mijmeringen van een jurist bij 1984*. Kluwer Rechtswetenschappen, Deurne.
- Patrick Stouthuysen (1995) De vredes- en antiracisembeweging, pp. 69-88 in Hellemans en Hooghe (red.) *Van 'Mei '68' tot 'Hand in Hand'*. Garant, Leuven.
- Patrick Stouthuysen (1997) De nieuwe burger en de oude politiek, pp. 51-76 in C. Eliaerts (red.) *Kritische reflexies rond de zaak Dutroux*. VUB Press, Brussel.
- Fernand Tanghe (1997) *Het spaghetti-arrest: Recht en democratie*. Hadewijch, Antwerpen.
- Raymond Tatalovich en Byron Daynes (1981) *The politics of abortion*. Praeger, New York.
- Frank Thevissen (1997) Het commentaar op het commentaar, pp. 97-120 in Chris Eliaerts (red.) *Kritische reflexies over de zaak Dutroux*. VUB Press, Brussel.
- Hans Verstraeten (1997) De zaak-Dutroux: De media tussen publieke sfeer en markt, pp. 77-96 in Chris Eliaerts (red.) *Kritische reflexies over de zaak Dutroux*. VUB Press, Brussel.
- Jean Vogel (1997) Les premiers pas d'une longue marche vers la réinvention de démocratie, pp. 15-40 in Cartuyvels e.a., *L'affaire Dutroux*. Complexe, Bruxelles.
- Stefaan Walgrave (1995) *Tussen loyaliteit en selectiviteit*. Garant, Leuven. (Diss. K.U. Leuven).
- Stefaan Walgrave (1996) De 'Connerotte'-volkswoede: De geboorte van een nieuwe sociale beweging? *Samenleving en politiek* 3 (9) 4-14.
- Stefaan Walgrave en Benoît Rihoux (1997) *De Witte Mars, een jaar later*. Van Halewyck, Leuven.
- Michael Wood en Michael Hughes (1984) The moral basis of moral reform. *American Sociological Review* 49 (1) 86-99.
- Louis Zurcher e.a. (1971) The anti-pornography campaign: A symbolic crusade. *Social Problems* 19: 217-238.